

Електронний журнал «Ефективна економіка» включено до переліку наукових фахових видань України з питань економіки (Категорія «Б», Наказ Міністерства освіти і науки України № 975 від 11.07.2019). Спеціальності – 051, 071, 072, 073, 075, 076, 292.
Ефективна економіка. 2025. № 1.

DOI: <http://doi.org/10.32702/2307-2105.2025.1.12>

УДК 330.33

М. В. Місюк,

д. е. н., професор, заслужений економіст України,

Директор навчально-наукового інституту бізнесу і фінансів, ЗВО «ПДУ»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2903-7715>

Я. А. Сушарник,

к. е. н., викладач кафедри публічного управління, менеджменту та

інклюзивної економіки, НРЗВО «КПДІ»

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6104-343X>

СУТНІСТЬ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ ТВАРИННИЦТВА В УКРАЇНІ: СОЦІАЛЬНІ, ПОЛІТИЧНІ ТА ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ

M. Misyuk,

Doctor of Economic Sciences, Professor, Honored Economist of Ukraine

Director of the Educational and Scientific Institute of Business and Finance,

Higher Education Institution "PDU"

Ya. Susharnyk,

PhD in Economics, Lecturer of the Department of Public Administration,

Management, and Inclusive Economics,

National Educational and Scientific Institution "KPDI"

THE ESSENCE OF INSTITUTIONAL SUPPORT FOR THE DEVELOPMENT OF ANIMAL HUSBANDRY IN UKRAINE: SOCIAL, POLITICAL, AND ECONOMIC ASPECTS

У статті розглядається ключова роль інституційного забезпечення розвитку тваринництва в Україні, яке є основним фактором для забезпечення стабільності, ефективності та сталого розвитку цієї важливої галузі сільського господарства. Тваринництво є однією з основних складових аграрного сектору України, і його розвиток значною мірою залежить від ефективної роботи інституцій, які здійснюють регулювання та підтримку цієї галузі. Стаття аналізує вплив соціальних, політичних та економічних факторів на функціонування тваринницького сектору та визначає, які саме інституції відіграють вирішальну роль у його стабільності.

Особливу увагу приділено соціальним аспектам, зокрема впливу розвитку тваринництва на сільську зайнятість і соціальну інфраструктуру. Це включає створення робочих місць у сільських районах, покращення рівня життя місцевих мешканців, а також збереження традиційних форм тваринництва, які мають культурну та економічну значущість. Розвиток тваринництва безпосередньо впливає на якість життя в селах, створюючи додаткові можливості для розвитку малих підприємств і покращення соціальної інфраструктури на місцях.

Політичний аспект досліджується через призму взаємодії між державними органами влади, приватними компаніями та міжнародними організаціями. Стаття аналізує, як державна політика і нормативно-правова база визначають напрямки та пріоритети розвитку галузі, які заходи вживаються для підтримки фермерів і виробників тваринницької продукції, а також як впливає зовнішньоекономічна діяльність і міжнародні стандарти на розвиток українського тваринництва.

Економічний аспект розвитку галузі включає аналіз конкурентоспроможності тваринницької продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках, а також ефективність використання ресурсів і технологій у тваринництві. У статті досліджуються основні економічні

умови, які впливають на фінансову стабільність галузі, зокрема ціни на корми, доступність кредитних ресурсів та інвестицій у сектор.

The article discusses the key role of institutional support for the development of livestock farming in Ukraine, which is a crucial factor in ensuring the stability, efficiency, and sustainable development of this important agricultural sector. Livestock farming is one of the main components of Ukraine's agricultural sector, and its development largely depends on the effective operation of the institutions that regulate and support the industry. The article analyzes the impact of social, political, and economic factors on the functioning of the livestock sector and identifies the institutions that play a decisive role in its stability.

Special attention is given to the social aspects, particularly the impact of livestock farming development on rural employment and social infrastructure. This includes the creation of jobs in rural areas, improving the standard of living for local residents, as well as preserving traditional forms of livestock farming that have cultural and economic significance. The development of livestock farming directly influences the quality of life in rural areas, creating additional opportunities for small businesses and enhancing local social infrastructure.

The political aspect is explored through the interaction between government bodies, private companies, and international organizations. The article examines how state policy and the regulatory framework define the directions and priorities for the development of the sector, what measures are being taken to support farmers and livestock producers, and how foreign economic activities and international standards impact the development of Ukraine livestock farming.

The economic aspect of the sector's development includes an analysis of the competitiveness of livestock products in domestic and foreign markets, as well as the effectiveness of resource and technology utilization in livestock farming. The article explores the key economic conditions that affect the financial stability of the sector, particularly the prices of feed, the availability of credit resources, and investments in the sector.

Ключові слова: інституційне забезпечення, тваринництво, аграрна політика, соціальний розвиток, економічний розвиток, політичний контекст, державна підтримка, сільське господарство, інвестиції.

Keywords: institutional support, livestock farming, agricultural policy, social development, economic development, political context, state support, agriculture, investments.

Постановка проблеми

Інституційне забезпечення розвитку тваринництва в Україні є важливою проблемою, оскільки воно безпосередньо впливає на стабільність і ефективність функціонування цієї ключової галузі сільського господарства. Незважаючи на значний потенціал тваринницького сектору, його розвиток обмежений рядом факторів, серед яких недостатнє фінансування, відсутність ефективних механізмів державної підтримки, слабка координація між державними органами та приватним сектором, а також низька конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішньому ринках. Ці проблеми потребують термінового вирішення, оскільки тваринництво не лише забезпечує продовольчу безпеку країни, але й є важливим фактором соціального та економічного розвитку сільських територій. Залучення інвестицій, підвищення продуктивності та покращення соціальних умов у галузі є невід’ємними завданнями для забезпечення сталого розвитку цієї сфери.

Проблема тісно пов’язана з важливими науковими та практичними завданнями, серед яких: необхідність удосконалення інституційної інфраструктури, розробка ефективних державних програм підтримки виробників, сприяння розвитку нових технологій у тваринництві, а також забезпечення сталого економічного розвитку на рівні галузі. Окрім того, важливим аспектом є політичне врегулювання питань, пов’язаних з регулюванням і стимулюванням тваринницької діяльності, що вимагає глибокого аналізу та розробки нових інструментів підтримки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, присвячених інституційному забезпеченню розвитку тваринництва в Україні, показує різноманітність підходів до цієї проблеми. Дослідження соціальних, економічних та політичних аспектів розвитку тваринництва в Україні потребують міждисциплінарного підходу, що охоплює як теоретичні, так і практичні аспекти інституційного розвитку. У роботах, таких як *«Соціологія: теорії середнього рівня»* (Пачковський, Коваліско, Лапан, Черниш), висвітлюються ключові теорії, що дозволяють розглядати тваринництво як соціальну інституцію, що взаємодіє з іншими сферами суспільного життя. Зокрема, у праці *«Поняття "інститут" та "інституція" в економічному контексті»* Сисоєв, акцентується увага на впливі економічних інститутів на ефективність галузі, що безпосередньо стосується інституційних реформ в аграрному секторі.

Дослідження Р. Демчишака, *«Наукові підходи до розуміння сутності поняття "політичний інститут"»*, пропонують поглиблений аналіз політичних інститутів як механізмів, що визначають нормативно-правове забезпечення розвитку тваринництва. Роботи таких авторів, як О. В. Сисоєв та Вільямсон О., вказують на важливість інституціональних змін для ефективного функціонування ринків тваринництва, зокрема через механізми управління і взаємодії між учасниками ринку. Окремо варто відзначити монографію *«Ринок продукції скотарства»* М. В. Місюк, яка аналізує сучасні проблеми та перспективи розвитку ринку тваринницької продукції в Україні. Ці публікації дають змогу глибше зрозуміти багатовимірний характер інституцій, що регулюють розвиток тваринництва, необхідність комплексного підходу до вирішення існуючих проблем у галузі.

Метою статті є визначення інституційного забезпечення розвитку тваринництва в Україні з акцентом на соціологічні, економічні, культурні та політичні аспекти. Ставиться за мету проаналізувати існуючі проблеми та виклики галузі, визначити ключові фактори, які впливають на її розвиток,

забезпечення механізмів підтримки тваринництва в Україні для забезпечення сталого, ефективного і гуманного розвитку цієї складової аграрного сектору.

Постановка завдання

Метою дослідження є вивчення інституційного забезпечення розвитку тваринництва в Україні, зокрема, виявлення соціальних, політичних та економічних аспектів, що впливають на цю галузь. Завдання дослідження полягають у:

1. Аналізі основних інституцій, які регулюють та підтримують розвиток тваринництва в Україні.
2. Оцінці впливу державної політики на функціонування та ефективність цієї галузі.
3. Дослідженні соціальних наслідків розвитку тваринництва, таких як забезпечення зайнятості в сільських районах та поліпшення якості життя.
4. Оцінці економічних умов, що визначають конкурентоспроможність тваринницької продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках.
5. Розробці рекомендацій щодо удосконалення інституційного забезпечення та політичної підтримки галузі.

Методика дослідження та матеріали.

Для здійснення дослідження застосовано комплексний підхід, що включає методи системного аналізу, порівняння, статистичний та економетричний аналіз. Вивчення соціальних та економічних аспектів розвитку тваринництва здійснювалось через порівняння національної політики і міжнародного досвіду. Окремо використовувалась методика інституційного аналізу для оцінки ефективності дії інститутів, що підтримують тваринницький сектор в Україні.

Інформаційна база дослідження включає наукові публікації, нормативно-правові акти. Основними джерелами також стали дослідження вітчизняних та зарубіжних авторів у сфері інституційної економіки та аграрної політики, а також звіти міжнародних організацій, таких як Програма розвитку ООН.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Термін «інституція» може мати кілька трактувань, залежно від контексту. У загальному розумінні це стале соціальне утворення або організація, що має певні норми, правила та структуру, і виконує суспільну функцію. Інституції можуть існувати як у формальному вигляді (державні установи, корпорації, освітні заклади), так і в неформальному (традиції, норми, соціальні практики).

Основні трактування терміну «інституція» включають:

1. Соціологічний підхід – у соціології інституції розглядаються як усталені системи норм і ролей, які регулюють поведінку людей у певних сферах життя (наприклад, сім'я, релігія, освіта) [5, с. 176].

2. Політичний підхід. У політиці інституції - це організована структура або система, яка регулює політичні відносини та взаємодії в суспільстві через формалізовані норми, процедури та організації. Вони виконують важливі функції в забезпеченні стабільності та ефективності політичної системи, включаючи регулювання політичних процесів, інтеграцію та соціалізацію індивідів, контроль над взаємодією між соціальними групами та індивідами. Політичні інститути можуть включати державні органи (уряд, парламент, суди), політичні партії, громадські організації, інші формальні та неформальні структури, що здійснюють вплив на політичне життя і поведінку громадян [1].

3. Економічний підхід. Економічний інститут – це агрегована аналітична категорія, котра абстрактно об'єднує всю сукупність організацій, що діють у господарстві країни, групи країн або світу (залежно від масштабу аналізу) на основі їх загального видового статусу. Якщо організації – це системи колективної дії, то відповідні їм інститути – особливі форми надколективної суб'єктності. Варто підкреслити, що інститути не можна зводити до норм і правил. Рухаючись від зовнішніх форм прояву до змісту, інститути можна розглядати як системи соціальних правил і норм взаємодії агентів, об'єднаних у сталу структуру на основі ефективного розподілу функцій у процесі спільної діяльності [8].

4. Системний підхід розглядає інституції як частини більшого соціально-економічного або політичного комплексу. Вони не існують ізольовано, а впливають один на одного в межах більшої системи. Цей підхід підкреслює взаємозв'язки та взаємодії інституцій в рамках системи, де зміни в одній частині можуть спричиняти зміни в інших її елементах.

Таблиця 1. Тракткування терміну «інституція» різними науковцями

North D. C.	Інститути — це “правила гри” в суспільстві, або, висловлюючись більш формально, створені людиною обмежувальні рамки, які організовують взаємини між людьми. Відповідно, вони задають структуру спонукальних мотивів людської взаємодії — будь то в політиці, соціальній сфері чи економіці. Інституційні зміни визначають те, як суспільства розвиваються з часом, і таким чином є ключем до розуміння історичних змін [14, с. 360].
Hamilton W.H.	Інституція — це вербальний символ, який, за відсутності кращого терміну, описує кластер соціальних звичаїв. Вона означає спосіб мислення або дії, що має певну поширеність і постійність, який вкорінений у звичках групи або звичаях народу. У звичайній мові це інше слово для позначення процедури, конвенції або домовленості; у мові книг це однина, множиною якої є звичаї або народні звичаї. Інституції визначають межі та надають форму діяльності людей. Світ звичаїв і традицій, до якого ми недосконало пристосовуємо своє життя, є заплутаною і безперервною мережею інституцій [10, с. 84].
Veblen T. T.	Інститути — це результат процесів, що відбувалися в минулому, вони пристосовані до обставин минулого і, відповідно, не знаходяться в повній відповідності з вимогами сучасного часу. На думку Веблена, невідповідність між вже сформованими інститутами та зміненими умовами, зовнішнім середовищем робить необхідним зміну існуючих інститутів, заміну застарілих інститутів новими [15, с. 202].
Kasper W., Steit M.E.	В. Каспер має іншу позицію: «інституції – це правила людської поведінки, які, за можливістю, обмежують опортуністичну та безладну індивідуальну поведінку, роблячи її таким чином більш передбачуваною і тим самим полегшуючи поділ праці та створення багатства» [12, с. 30].
Колесніченко І. М.	Інститут (institution) – це "правила гри" у суспільстві, або створені людиною обмежувальні рамки, які організують взаємини між людьми [2, с. 22].
Williamson O. E.	О. Уільямсон Інституційне середовище – 1) це правила гри, що визначають контекст, в якому відбувається економічна діяльність; 2) це основні політичні, соціальні та правові норми, які є базою для виробництва, обміну і споживання [17].

Продовження таблиці 1.

Hodgson GM	Інституції — це сукупність правил, які регулюють регулярні соціальні взаємодії та практики в суспільстві. Вони можуть бути формальними (встановленими законами, регламентами та правовими актами) або неформальними (конвенціями, нормами, цінностями та прийнятими способами дій). Інституції визначають, що дозволено або заборонено, і таким чином формують економічну, політичну та соціальну поведінку людей. Вони можуть сприяти або перешкоджати економічному зростанню та розвитку, залежно від того, як вони організовані та впроваджені [11, с. 22].
Furubotn E. G., Rudolf R.	Інституції можна визначити як сукупність робочих правил, які використовуються для визначення того, хто має право приймати рішення в певній сфері, які дії дозволені або обмежені, які правила агрегування будуть використовуватися, які процедури повинні бути дотримані, яку інформацію потрібно або не потрібно надавати, і які винагороди будуть призначені індивідам залежно від їхніх дій. Усі правила містять приписи, які забороняють, дозволяють або вимагають певних дій або результатів. Робочі правила — це ті, які фактично використовуються, контролюються та забезпечуються, коли індивіди роблять вибір щодо своїх дій [9, с. 7].
Nelson R.R.	Інституції здебільшого як сукупність формальних і неформальних правил, рамок, обмежень, норм, цінностей, що діють у суспільстві та які більшість прийняла як керівництво до дій. Власне, таких позицій дотримується неоінституціоналізм, у якого, на відміну від традиційного («старого») інституціоналізму, головне значення відіграють теорії транзакційних витрат і прав власності, а самі інституції розглядаються як знаряддя економії транзакційних витрат [13, с. 22].
Williamson O.	Р. Вільямсон визначає інституції як сукупність формальних і неформальних правил, створених людьми, та механізмів, що забезпечують дотримання цих правил [16].
Авторське визначення	Інститути — це комплексні системи формальних і неформальних правил, норм і практик, що еволюціонують у відповідь на соціальні, економічні та політичні виклики, організуючи взаємодію між індивідами і спільнотами. Вони не лише формують рамки поведінки, але й адаптуються до змінюваних умов, сприяючи або стримуючи інновації, економічний розвиток і соціальну згуртованість.

Інституційне забезпечення можна визначити як сукупність формальних і неформальних правил, норм, механізмів і структур, які забезпечують

функціонування інститутів у суспільстві. Це поняття охоплює процеси та засоби, які гарантують дотримання встановлених правил, регулюють взаємодії між індивідами і організаціями, сприяють стабільності та ефективності соціальних і економічних систем.

Інституції, які визначають правила гри для різних галузей, створюють основу для розвитку економічних секторів, що забезпечують задоволення життєвих потреб населення. Однією з таких потреб є харчування, яке безпосередньо впливає на здоров'я нації, працездатність, тривалість життя людини та її інтелектуальні здібності. За оцінками експертів ВООЗ, здоров'я людини на 8-12% залежить від системи охорони здоров'я, на 18-20% — від генетичних факторів, а на 68-74% — від способу життя, одним із основних аспектів якого є харчування [4].

Тваринництво — одна з таких галузей, що безпосередньо впливає на забезпечення продовольчої стабільності. Це не лише економічно сфера, але й така, що забезпечує основні продукти харчування, необхідні для нормального функціонування організму людини.

Тваринництво — це основне джерело:

1. М'яса — забезпечує важливий білок, мікроелементи (наприклад, залізо, цинк) та інші поживні речовини.
2. Молока — джерело кальцію, білків та вітамінів (наприклад, вітамін В12).
3. Яєць — забезпечують білок, вітаміни і мінерали, такі як вітамін D і холін.

Розвиток галузі тваринництва тісно пов'язаний з Цілями сталого розвитку ООН (ЦСР), які спрямовані на забезпечення сталого економічного, соціального та екологічного розвитку. Наприклад, розвиток тваринництва сприяє створенню робочих місць у сільській місцевості, що допомагає зменшити рівень бідності серед сільського населення, відповідаючи ЦСР 1 “Подолання бідності”.

Підвищення продуктивності тваринництва забезпечує стабільне постачання високоякісних продуктів харчування, таких як м'ясо, молоко та яйця, що сприяє продовольчій безпеці та відповідає ЦСР 2 “Подолання голоду”. Впровадження сучасних ветеринарних практик та контроль за здоров'ям тварин допомагає запобігати поширенню зоонозних захворювань, що позитивно впливає на здоров'я людей, підтримуючи ЦСР 3 “Міцне здоров'я”.

Розвиток тваринництва сприяє економічному зростанню через створення нових робочих місць та розвиток пов'язаних галузей, таких як переробка продукції та логістика, що відповідає ЦСР 8 “Гідна праця та економічне зростання”. Впровадження сталих методів виробництва у тваринництві допомагає зменшити негативний вплив на навколишнє середовище та сприяє раціональному використанню ресурсів, що відповідає ЦСР 12 “Відповідальне споживання та виробництво”.

Застосування екологічно чистих технологій у тваринництві, таких як біогазові установки, допомагає зменшити викиди парникових газів, що підтримує ЦСР 13 “Боротьба зі зміною клімату”. Таким чином, напрями розвитку тваринництва не лише сприяють економічному зростанню та підвищенню якості життя населення, але й відповідають глобальним цілям сталого розвитку, спрямованим на забезпечення стійкого майбутнього для всіх.

В Україні розвиток тваринництва закріплений низкою документів, які визначають напрямки, заходи і механізми підтримки цієї галузі, зокрема в рамках аграрної політики та продовольчої безпеки. Ось кілька важливих стратегічних і нормативних актів, що мають значення для інституційного забезпечення розвитку тваринництва в країні.

Стратегія розвитку аграрного сектору України на період до 2030 року є основним документом, що формує довгострокові орієнтири для розвитку всіх аграрних галузей, у тому числі тваринництва. Вона охоплює модернізацію галузі, підвищення її ефективності та конкурентоспроможності на

внутрішньому та міжнародному ринках. Інституційна складова цієї стратегії передбачає активну роль Міністерства аграрної політики та продовольства, яке є головним органом, відповідальним за координацію політики в галузі тваринництва. Важливу функцію в забезпеченні стратегічних цілей відіграють Державна служба з питань безпеки харчових продуктів і захисту споживачів, яка здійснює контроль за якістю продукції, та фінансові установи, які сприяють підтримці тваринницьких господарств через програми субсидій та кредитування [3].

Стратегія продовольчої безпеки України на період до 2027 року акцентує увагу на тому, що тваринництво є важливою складовою частиною забезпечення продовольчої безпеки країни, оскільки продукти тваринного походження займають важливе місце в раціоні громадян. У контексті цієї стратегії основними інституціями, що відповідають за виконання завдань, є Міністерство аграрної політики та продовольства, яке реалізує загальні напрями продовольчої безпеки, Державна ветеринарна та фітосанітарна служба України, що займається контролем за здоров'ям тварин і безпекою продуктів тваринного походження. Місцеві органи влади відіграють важливу роль у впровадженні національних ініціатив на місцях, забезпечуючи рівний доступ до продуктів для населення різних регіонів [7].

Стратегія розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України на період до 2026 року орієнтована на розширення ринків збуту продукції тваринництва за межами країни. Вона передбачає сприяння підвищенню конкурентоспроможності української продукції, відповідність міжнародним стандартам та розвиток експортних каналів. Для забезпечення виконання цієї стратегії важливими інституціями є Міністерство аграрної політики та Міністерство економіки України, агентства, що займаються просуванням українських товарів на зовнішні ринки, зокрема Агентство з розвитку експорту. Інститутом контролю за відповідністю продукції міжнародним вимогам виступає Державна служба з питань безпеки харчових продуктів і захисту споживачів,

яка займається сертифікацією та контролем за безпекою харчових продуктів [7].

Постанова “Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції” 2022 є важливим інструментом державної підтримки, що регулює механізми фінансування модернізації галузі тваринництва. Вона визначає порядок використання бюджетних коштів для підтримки фермерських господарств, зокрема на субсидії для закупівлі техніки, покращення умов утримання тварин, для розбудови переробної інфраструктури. Інституційно це забезпечується через Міністерство аграрної політики та продовольства, яке відповідає за організацію і нагляд за використанням коштів, через фінансові органи, такі як Державна казначейська служба та Агентства, що розподіляють субсидії та кредити серед фермерів. Контроль за ефективністю використання коштів здійснюють регулятори галузі, такі як Держветслужба і Держспоживслужба [6].

Згідно з соціологічним підходом, інституції в галузі тваринництва є системою норм, ролей і соціальних відносин, які регулюють поведінку учасників цього процесу — фермерів, ветеринарів, науковців, підприємців та споживачів. Ці інституції включають не лише формальні правові норми, а й культурні, соціальні та економічні практики, що визначають, як відбувається взаємодія між учасниками.

Ключовим елементом соціологічного підходу є соціальні норми, які можуть відрізнятися залежно від культурного контексту. Ці норми визначають етичні уявлення про догляд за тваринами та ставлення до їх використання, формуючи основу для поведінки учасників галузі. Зокрема, в одних культурах може бути акцент на гуманному ставленні до тварин, в інших — на максимальній продуктивності з мінімальними затратами на їх догляд. Кожна група учасників має свої обов'язки й відповідальність: фермери — за утримання тварин, ветеринари — за їхнє здоров'я, науковці —

за інновації в галузі, а підприємці — за технології та ринки збуту. Ці ролі сприяють ефективному функціонуванню галузі, забезпечуючи взаємодію між різними її учасниками.

Україна, маючи багаті сільськогосподарські традиції, в яких тваринництво завжди відігравало важливу роль, зберігає унікальні культурні практики та звичаї, що регулюють взаємодію людини і тварини. Це робить важливим питання культурного підходу до розвитку галузі тваринництва в сучасних умовах.

В Україні тваринництво має глибоке коріння, і протягом століть селяни розвивали різні методи розведення та утримання тварин, орієнтуючись на природно-кліматичні умови і національні традиції. В багатьох регіонах країни збереглися унікальні методи ведення господарства, наприклад, традиційні методи випасу худоби в Карпатах або ж розведення свиней на Черкащині. Традиційно селяни ставляться до тварин не лише як до джерела їжі, але й як до елементів культурної ідентичності. Зокрема, в селах збереглися звичаї щодо святкування завершення сільськогосподарських циклів, коли влаштовують святкування, що включають обряди, пов'язані з розведенням худоби, обробкою молока чи м'яса. Інституційне забезпечення розвитку тваринництва в Україні має враховувати ці культурні практики, пропагуючи поєднання традиційних методів з сучасними технологіями, збереження місцевих порід тварин, які мають особливе значення для регіону.

В Україні тварини мають значне культурне і символічне значення. Так, корова вважається символом багатства і добробуту, що передається із покоління в покоління. Багато сільських родин ще й досі утримують корів, що стало частиною культурної ідентичності. Традиції, пов'язані з утриманням свійських тварин, мають глибоке значення у народних звичаях та обрядових практиках. Обряди, пов'язані з обробкою молока, виробництвом масла, сиру, відображають зв'язок із землею та з тваринами, який в українській культурі є важливим. Символічне значення тварин пронизує й народні казки, пісні, вірші, у яких часто зображуються свійські тварини як

захисники, помічники або ж як носії важливих моральних уроків. Розвиток тваринництва в Україні не може бути відокремлений від цих культурних уявлень, і інституції, які займаються цією сферою, мають враховувати важливість культурної спадщини, розвиваючи галузь через програму підтримки традиційного сільського господарства.

Етичні норми утримання тварин в Україні мають місцеву специфіку, яка може сильно варіюватися залежно від регіону. В сучасних умовах, з розвитком сільського господарства та урбанізацією, з'являється новий погляд на утримання тварин, з акцентом на їхній добробут. Наприклад, на заході України, в Карпатах, де досі зберігаються традиції пасовищного тваринництва, ставлення до тварин є більш гуманним і орієнтованим на збереження екологічного балансу. Водночас в інших регіонах, де тваринництво більш інтенсивне, може бути більше спрямування на економічні результати. Інституції, що займаються регулюванням цієї сфери, мають розвивати культурні підходи до етики утримання тварин через освіту, підтримку сталих практик і врахування традиційних уявлень про добробут тварин, аби сприяти формуванню більш гуманного ставлення до них.

В Україні аспектом культурного підходу до тваринництва є передача знань між поколіннями. Багато молодших фермерів отримують знання про тваринництво не лише через формальні навчальні заклади, а й через родинні традиції. У багатьох селах старші покоління передають молодшим свої знання і досвід з утримання худоби, особливостей догляду за тваринами, кормлення та розведення. Ці знання формуються через безпосереднє спостереження та практику. Інституції, які працюють у галузі тваринництва, можуть підтримувати ці процеси через створення програм, орієнтованих на навчання молоді, де молодші покоління можуть не лише навчатися новітнім технологіям, а й зберігати традиційні методи ведення господарства. Підтримка цієї міжпоколінної передачі знань є складовою розвитку тваринництва в Україні, оскільки дозволяє поєднувати сучасні інновації з традиційним досвідом.

В Україні зберігається сильна традиція родинного господарства, що передається через покоління, де тваринництво часто є основою життєдіяльності сімей. Поруч із цим, в Україні є й культурні зв'язки з національними продуктами тваринництва, такими як молочні продукти, м'ясо, сало, які є елементами не лише української кухні, а й культури в цілому. Ці продукти є частиною національної ідентичності, і розвиток тваринництва не може обійтися без урахування культурної важливості цих продуктів. Інституції, що займаються розвитком галузі, можуть активно підтримувати виробництво національних продуктів через підтримку малих фермерських господарств, які займаються розведенням традиційних українських порід тварин і виготовляють продукцію, що має культурне значення для країни.

Культурний підхід до інституційного забезпечення розвитку галузі тваринництва в Україні підкреслює значущість культурних традицій, символів і норм, що відображають взаємозв'язок між людьми та тваринами. Ці культурні практики є частиною української ідентичності і не можуть бути ігноровані в процесі розвитку галузі. Підтримка традиційних методів ведення господарства, повага до етики утримання тварин та передача знань між поколіннями сприятимуть розвитку сталого і гуманного тваринництва, що буде відповідати як економічним, так і культурним потребам України.

Таким чином, соціологічний підхід до інституційного забезпечення тваринництва дозволяє краще розуміти, як соціальні норми, ролі та взаємодії впливають на регулювання цієї діяльності. Необхідно, щоб інституції в галузі сприяли сталому розвитку, який враховує не тільки економічні вигоди, але й етичні, екологічні та соціальні аспекти. Це дозволить забезпечити гуманніше ставлення до тварин та ефективне використання ресурсів у довгостроковій перспективі.

Політичний підхід інституційного забезпечення галузі тваринництва фокусується на ролі урядових структур, політичних організацій і законодавчих та виконавчих інститутів, які регулюють, контролюють та

сприяють розвитку цієї галузі, зокрема в контексті забезпечення економічного добробуту людей. Важливими аспектами є створення умов для розвитку фермерських господарств, підвищення продуктивності галузі, забезпечення стабільних доходів для фермерів і працівників тваринницької галузі, підтримка соціальних стандартів у сільській місцевості. Інституції, що забезпечують розвиток тваринництва, виконують функції в таких сферах, як економічна підтримка сільського населення, забезпечення ефективного використання ресурсів і надання доступу до фінансів і новітніх технологій.

Основною інституцією політичного забезпечення розвитку тваринництва є урядові органи. Міністерства аграрної політики та продовольства, охорони здоров'я, екології і місцеві органи влади визначають економічну політику щодо підтримки галузі. Вони розробляють і виконують програми, що надають фінансову допомогу фермерам, сприяють доступу до субсидій і кредитів для модернізації виробничих потужностей, покращення технологій, покриття витрат на утримання тварин. Уряд забезпечує нормативно-правову базу для регулювання ринкових відносин у тваринництві, встановлюючи стандарти для безпеки продуктів, щоб забезпечити стабільність на внутрішньому ринку та захист інтересів споживачів.

Парламент приймає закони, що визначають правила і рамки для розвитку галузі тваринництва з точки зору економічної вигоди для людей, які працюють у цьому секторі. Наприклад, закони, що регулюють земельні відносини для фермерів, забезпечують їм стабільний доступ до ресурсів для вирощування кормів і випасу тварин. Законодавчі акти можуть визначати податкові пільги для малих і середніх господарств, стимулюючи їх розвиток. Крім того, парламент визначає державні субсидії на покупку сучасних технологій і обладнання для покращення продуктивності галузі, законодавчо затверджує правила праці для працівників в тваринництві, забезпечуючи їх соціальний захист.

Судова система відіграє ключову роль у забезпеченні стабільності та правопорядку у галузі тваринництва, особливо в контексті захисту прав фермерів і працівників галузі. Суди розглядають спори між фермерськими господарствами, державними органами, у випадках порушення контрактів або норм, що стосуються розподілу ресурсів, земельного користування, порушень трудових прав працівників у тваринницьких підприємствах. Важливо, що суди виконують роль у захисті прав малій фермерської діяльності, якщо вони стикаються з неконкурентними умовами через монополізацію ринку або зловживання великими агропідприємствами.

Місцева влада має особливу роль у забезпеченні сталого розвитку тваринництва, особливо в контексті підтримки місцевих фермерських господарств. Вони забезпечують фінансову та консультаційну підтримку для дрібних фермерів, впроваджують локальні програми з розвитку тваринництва, сприяють ефективному використанню земельних ресурсів для розведення тварин та вирощування кормів. Місцева влада бере на себе функцію адміністрування податкових пільг для фермерів і малих підприємств, що забезпечують економічний добробут місцевих громад. Крім того, місцеві органи можуть працювати як посередники між центральними органами влади та сільськими громадами, щоб адаптувати державну політику до конкретних потреб регіону.

Науково-дослідні інституції відіграють роль у розвитку тваринництва, зокрема через впровадження інноваційних технологій і розробку нових методів виробництва. Державні та приватні наукові установи займаються дослідженнями в галузі ветеринарії, генетики, годування тварин та екологічної стійкості. Вони активно працюють над створенням нових високопродуктивних порід тварин, розробкою ефективних кормів і методів догляду, що сприяють зниженню витрат на виробництво. Водночас, дослідження в галузі екологічних технологій допомагають зменшити негативний вплив тваринництва на навколишнє середовище, що є необхідним для сталого розвитку галузі. Розвиток інновацій вимагає тісної

взаємодії між науковими установами, агропідприємствами та державними структурами, що забезпечують фінансування і реалізацію результатів на практиці.

Трудові ресурси є фактором розвитку економіки тваринництва, тому освітні і навчальні інститути є частиною інституційного забезпечення. Вищі навчальні заклади, аграрні університети та професійні школи готують кваліфіковані кадри для галузі, що охоплюють спеціалістів з ветеринарії, агрономії, менеджменту агробізнесу і технологій переробки продукції. Висококваліфіковані робітники сприяють підвищенню ефективності виробництва, впровадженню нових технологій і зниженню витрат. У той же час, програми професійної перепідготовки та навчання для фермерів і робітників дозволяють адаптуватися до змінюваних умов ринку та впроваджувати сучасні методи ведення господарства. Важливо, щоб освітні інститути тісно співпрацювали з агропідприємствами та державними органами для того, щоб навчання відповідало реальним потребам галузі.

Політичне забезпечення розвитку тваринництва включає взаємодію з іншими інститутами, такими як професійні асоціації фермерів, економічні і торгові організації та громадські рухи, що займаються питаннями розвитку сільської економіки та соціальної стабільності. Ці організації активно працюють над створенням сприятливих умов для фермерів, допомагають впроваджувати нові технології та методи управління для підвищення ефективності виробництва та стабільності доходів. Міжнародні організації мають важливу роль у формуванні інституційного забезпечення розвитку тваринництва. Вони сприяють інтеграції національної політики в глобальні ініціативи, надаючи доступ до міжнародного фінансування, технологій та досвіду. Організації, такі як ФАО (Продовольча і сільськогосподарська організація ООН), СОТ (Світова організація торгівлі), різноманітні міжнародні агропромислові асоціації, допомагають країнам адаптуватися до міжнародних стандартів якості продукції, екологічної безпеки та боротьби зі змінами клімату. Співпраця з міжнародними партнерами допомагає залучити

інвестиції у галузь тваринництва та стимулювати експорт на міжнародні ринки, що, в свою чергу, сприяє розвитку економіки та зростанню доходів фермерів.

Політичний підхід до інституційного забезпечення розвитку тваринництва орієнтований на створення економічно вигідних умов для фермерів і працівників галузі. Інституції, що забезпечують цю галузь, зокрема уряд, парламент, місцеві органи влади та суди, здійснюють регулювання та підтримку розвитку тваринництва через програми субсидій, пільг, доступу до ресурсів, захисту прав громадян і підприємців. Взаємодія між державними і громадськими інститутами сприяє формуванню стійкої, соціально орієнтованої аграрної політики, що забезпечує економічний добробут людей у галузі та підтримує сталий розвиток сільських територій.

Економічний підхід до інституційного забезпечення розвитку галузі тваринництва зосереджений на аналізі організаційних структур, економічних відносин і формальних правил, які впливають на функціонування та розвиток цієї галузі. Враховуючи економічну природу тваринництва, основні інституції включають фінансові установи, підприємства, ринкові механізми та державні органи, що регулюють виробничу діяльність, розподіл ресурсів і встановлення умов для сталого економічного зростання в тваринництві. Інституції в цій сфері мають забезпечити ефективне використання ресурсів, стабільність виробництва, доступ до фінансування і підтримку конкуренції на ринку.

Основною економічною інституцією в тваринництві є фінансові установи, зокрема банки, кредитні спілки, спеціалізовані фінансові організації, які забезпечують доступ до кредитів і субсидій для фермерів і агропідприємств. Банки надають фермерам можливість фінансувати закупівлю кормів, техніки, будівництво тваринницьких комплексів, модернізацію виробничих потужностей. У разі нестабільності на ринку агропродукції, банки можуть розробляти лізингові програми для забезпечення фермерів необхідним обладнанням, яке допоможе підвищити

ефективність і продуктивність галузі. Крім того, фінансові установи можуть надавати допомогу в страхуванні сільськогосподарських ризиків, пов'язаних із хворобами тварин або природними катастрофами.

Агropідприємства є економічними інститутами, які здійснюють основну частину виробництва в галузі тваринництва. Вони включають фермерські господарства, кооперативи, великі агропромислові холдинги, які об'єднують різні етапи виробництва — від розведення тварин до переробки і збуту продукції. Агropідприємства виконують ключову роль у забезпеченні пропозиції на ринку, впливають на рівень економічної ефективності через впровадження нових технологій, модернізацію виробництва і покращення управління ресурсами. Великі підприємства мають можливість знижувати витрати через масштаби виробництва і автоматизацію процесів, що дозволяє знижувати ціни на продукцію і бути конкурентоспроможними на внутрішньому та міжнародному ринках.

Ринкові механізми є інституціями, що забезпечують ефективне функціонування галузі тваринництва. Вони визначають ціни на сировину (корма, ветеринарні препарати), готову продукцію (м'ясо, молоко, вовна), встановлюють умови конкуренції між виробниками. Регулювання цін на продукцію, в тому числі за допомогою ринкових і цінових політик, визначає прибутковість галузі для різних категорій виробників, від малих фермерських господарств до великих агрокорпорацій. Ринки можуть бути як внутрішніми (національними), так і зовнішніми (експортними), і їх динаміка суттєво впливає на економічну стабільність тваринництва. В умовах глобалізації важливу роль відіграють міжнародні ринки, на яких тваринницька продукція може бути частиною глобальних торгових мереж.

Інфраструктурні інституції, такі як транспортні компанії, логістичні фірми, склади та підприємства з переробки продукції, грають важливу роль в економічному забезпеченні розвитку тваринництва. Вони забезпечують доставку кормів, ветеринарних засобів, переробку та збут тваринницької продукції. Розвинена транспортна і складська інфраструктура дозволяє

знижувати витрати на транспортування, скорочує втрати продукції під час зберігання і забезпечує оперативне постачання на ринок. Це, в свою чергу, підвищує економічну ефективність галузі, сприяє стабільному забезпеченню продовольчих потреб населення і дозволяє знизити вплив зовнішніх економічних шоків.

Економічний підхід до інституційного забезпечення розвитку тваринництва акцентує увагу на економічних механізмах, організаціях і правилах, що підтримують і стимулюють виробництво, розподіл і збут тваринницької продукції. Інститутами в цій сфері є фінансові організації, підприємства, ринки, державні органи, які регулюють і підтримують розвиток галузі. Ефективне функціонування цих інституцій забезпечує економічну стабільність тваринництва, створюючи умови для сталого розвитку галузі та підвищення рівня життя людей, які працюють у цій сфері.

Системний підхід у вивченні інституцій підкреслює їх взаємозалежність та інтеграцію в більшій соціально-економічній чи політичній системі. Інституції не існують ізольовано, а є частинами більшого комплексу, де їхнє функціонування залежить від постійної взаємодії з іншими елементами системи. Зміни в одній частині цієї системи можуть призводити до ланцюгових реакцій в інших її компонентах.

Згідно з системним підходом, інституції, такі як державні органи, підприємства, наукові установи, є частинами комплексної системи, де їхні функції та взаємодія визначаються економічними, політичними, соціальними та екологічними аспектами. Наприклад, у галузі тваринництва державні програми підтримки можуть впливати на діяльність підприємств, в той час як наукові розробки в області ветеринарії чи кормовиробництва безпосередньо корелюють із практичними потребами фермерів.

Системний підхід дозволяє оцінити вплив екологічних норм на економічну діяльність. Наприклад, зміни в екологічному регулюванні можуть з одного боку підвищити витрати підприємств, а з іншого — створити нові можливості для розвитку, такі як ринки для екологічно чистої продукції. У

такій ситуації ефективна взаємодія між екологічними інституціями та підприємствами є необхідною для забезпечення сталого розвитку галузі.

Інституції галузі тваринництва не функціонують у вакуумі, а мають враховувати міжнародні тенденції, такі як зміни клімату та нові глобальні екологічні стандарти. Зміни на глобальному ринку, зокрема вимоги до екологічних стандартів, можуть вимагати адаптації місцевих підприємств та законодавства. Така взаємодія з міжнародними процесами підкреслює необхідність комплексного підходу до розвитку інституцій у галузі.

В цілому, системний підхід дозволяє краще зрозуміти складність та взаємопов'язаність інституцій, які функціонують в межах більшої соціально-економічної системи. Він сприяє розробці стратегій, які допомагають оптимізувати функціонування цих інституцій і забезпечити сталий розвиток, інтегруючи економічні, екологічні та соціальні чинники.

Висновки

У статті розглянуто важливість інституційного забезпечення розвитку тваринництва в Україні, яке є основою для забезпечення стабільності, ефективності та сталого розвитку цієї галузі. Ключовими аспектами розвитку тваринництва є соціальні, політичні та економічні фактори, що впливають на його функціонування та розвиток. Державна політика, нормативно-правова база та заходи підтримки виробників тваринницької продукції відіграють значну роль у стимулюванні розвитку галузі. Однак необхідно вдосконалювати взаємодію між державними структурами та приватним сектором для забезпечення більш ефективного регулювання і підтримки цього сектору економіки.

Соціальні аспекти, зокрема забезпечення зайнятості на селі, поліпшення рівня життя в сільських районах та збереження традиційних форм тваринництва, є важливими елементами для сталого розвитку сільських територій. Політичні фактори, зокрема взаємодія між державними органами, міжнародними організаціями та приватними підприємствами, визначають

пріоритети і напрямки розвитку галузі, однак потребують подальшого вдосконалення.

Економічні аспекти розвитку тваринництва, зокрема конкурентоспроможність продукції, доступність фінансових ресурсів та інвестицій, а також ефективне використання ресурсів і технологій, є важливими для забезпечення стабільного зростання галузі. Врахування цих факторів дозволяє створити більш сприятливі умови для розвитку тваринництва на всіх етапах — від виробництва до реалізації продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках.

Загалом, для подальшого розвитку тваринництва в Україні необхідно здійснити удосконалення інституційного забезпечення, посилити співпрацю між державними і приватними інститутами, а також сприяти інтеграції інноваційних технологій у галузь. Тільки в такому разі можна забезпечити сталий розвиток тваринництва та його важливу роль у соціально-економічному розвитку країни.

Література

1. Демчишак, Р., 2015. Наукові підходи до розуміння сутності поняття "політичний інститут". *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*, 27, с. 9-14.
2. Колесніченко, І. М. ред., 2015. *Інституціональна економіка*. Харків: ХНЕУ ім. С. Кузнеця.
3. Міністерство аграрної політики та продовольства України, 2024. Віталій Коваль: *Стратегія розвитку аграрного сектору України на період до 2030 року – дороговказ на шляху до ЄС* [online]. Доступно: <<https://www.kmu.gov.ua/news/vitalii-koval-stratehiia-rozvytku-silskoho-hospodarstva-2030-dorohovkaz-na-shliakhu-do-ies>> [Дата звернення 21 листопада 2024].
4. Місюк М. В., 2012. *Ринок продукції скотарства*. Київ: ННЦ ІАЕ.

5. Пачковський, Ю. Ф. ред., 2020. *Соціологія: теорії середнього рівня*. Київ: Каравела.
6. *Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки розвитку тваринництва та переробки сільськогосподарської продукції : Постанова Кабінету міністрів України від 07 лютого 2018 р. № 107, у редакції від 31.08.2022 р. 2022 [online] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/107-2018-%D0%BF#Text>> [Дата звернення 21 листопада 2024].*
7. *Про схвалення Стратегії продовольчої безпеки України на період до 2027 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації: Розпорядження Кабінету міністрів України від 23 липня 2024. № 684-р. 2022 [online] Доступно: <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2024-%D1%80#Text>> [Дата звернення 21 листопада 2024].*
8. Сисоєв, О. В., 2014. Поняття "інститут" та "інституція": економічний контекст. *Вісник Запорізького національного університету. Економічні науки*, 3, с. 140-149.
9. Furubotn, E. and Rudolf, R., 1997. *Institutions and economic theory : the contribution of the new institutionaleconomics*. University of Michigan Press.
10. Hamilton, W. H., 1932. Institution. *Encyclopedia of the Social Sciences*, 8, p. 84-89.
11. Hodgson, G.M., 2006. What Are Institution? *Journal of Economic Issues*. 40(1) p.1-25.
12. Kasper, W. and Steit, M., 1998. *Institutional economics: social order and public policy*. Edward Elgar Publishing.
13. Nelson, R. R., 2002. *Bringing Institutions into Evolutionary Growth Theory*. *Journal of Evolutionary Economics*, 12, p. 17-28.
14. North, D. C., 1990. *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge University Press [online]. Available at: <<https://books.google.com.ua/books?id=oFnWbTqgNPYC&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false>> [Accessed November 21, 2024].

15. Veblen, T. T., 1899. *The Theory of the Leisure Class: Economical Study of Institutions*. New York: The Macmillan Company.
16. Williamson, O. E., 1996. *Mechanisms of Governance*. New York: Oxford University Press, p. 429.
17. Williamson, O. E., 1985. *The economic institutions of capitalism: Firms, markets, relational contracting*. Free Press.

References

1. Demchyshak, R. (2015), “Scientific approaches to understanding the essence of the concept of “political institution”, *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku*, vol. 27, pp. 9-14.
2. Kolesnichenko, I.M. (2015), *Instytutstionalna ekonomika* [Institutional economics], KhNEU im. S. Kuznetsia, Kharkiv, Ukraine.
3. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine (2024), “Vitaliy Koval: Strategy for the Development of the Agrarian Sector of Ukraine for the Period Until 2030 – a Guide on the Path to the EU”, available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/vitalii-koval-stratehiia-rozvytku-silskoho-hospodarstva-2030-dorohovkaz-na-shliakhu-do-ies> (Accessed 21 November 2024).
4. Misiuk, M.V. (2012), *Rynok produktsii skotarstva* [Livestock products market], NNTs IAE, Kyiv, Ukraine
5. Pachkovskoho, Yu.F. (2020), *Sotsiologhiia: teorii serednoho rivnia*. [Sotsiologhiia: teorii serednoho rivnia], Karavela, Kyiv, Ukraine.
6. Cabinet of Ministers of Ukraine (2018), Resolution “On Approval of the Procedure for the Use of Funds Provided in the State Budget for State Support for the Development of Animal Husbandry and Processing of Agricultural Products”, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/107-2018-%D0%BF#Text> (Accessed 21 November 2024).
7. Cabinet of Ministers of Ukraine (2024), Resolution “On Approval of the Strategy for the Food Security of Ukraine for the Period Until 2027 and Approval of the Operational Plan of Measures for Its Implementation”, available

at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/684-2024-%D1%80#Text> (Accessed 21 November 2024).

8. Sysoiev, O.V. (2014), "Concepts of "institute" and "institution": economic context", *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu. Ekonomichni nauky*, vol. 3, pp.140-149.

9. Furubotn, E. and Rudolf, R. (1997), *Institutions and economic theory : the contribution of the new institutionaleconomics*, University of Michigan Press, USA.

10. Hamilton, W.H. (1932), "Institution", *Encyclopedia of the Social Sciences*, vol. 8, pp. 84-89.

11. Hodgson, G.M. (2006), "What Are Institution?", *Journal of Economic Issues*. vol. 40 (1), pp.1-25.

12. Kasper, W. and Steit, M. (1998), *Institutional economics: social order and public policy*, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK.

13. Nelson, R.R. (2002), "Bringing Institutions into Evolutionary Growth Theory", *Journal of Evolutionary Economics*, vol.12, pp. 17-28.

14. North, D.C. (1990), "Institutions, Institutional Change and Economic Performance", *Cambridge University Press*, [Online], available at: <https://books.google.com.ua/books?id=oFnWbTqgNPYC&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false> (Accessed 21 November 2024).

15. Veblen, T.T. (1899), *The Theory of the Leisure Class: Economical Study of Institutions*, The Macmillan Company, New York, USA.

16. Williamson, O.E. (1996), *Mechanisms of Governance*, Oxford University Press, New York, USA.

17. Williamson, O.E. (1985), *The economic institutions of capitalism: Firms, markets, relational contracting*, Free Press, New York, USA.

Стаття надійшла до редакції 06.01.2025 р.